

TM	G. XXXVI	Br. 1	Str. 11-26	Niš	januar - mart	2012.
----	----------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 316.42:17.035.1
Originalni naučni rad
Primitljeno: 02. 10. 2008.

Olivera Pavićević
Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja
Beograd

INDIVIDUA U PERSPEKTIVI GLOBALNE MODERNIZACIJE

Apstrakt

Rad je posvećen mogućnostima ostvarivanja i opstajanja nezavisne i slobodne individue, oslonjene, pre svega na instituciju prava, kakvu poznaje klasičan liberalizam kapitalističkih zapadnih društava. Teza od koje se u radu polazi je da je od vremena klasičnog liberalizma do društava modernog supernacionalnog neoliberalizma kategorija individualne slobode i demokratije pretrpela značajne promene, posebno na planu individualnih sloboda, interesa i potencijala. Te promene se odvijaju u pravcu ugroženosti i rastakanja individualnog identiteta, koji između ostalog iz dosadašnjih uporišta postaje suprotstavljen hipertrofiranom svetskom tržištu i otuđenom javnom mnjenju.

Ključne reči: identitet, liberalizam, individualizam, suverenitet, demokratija

SVETSKO DRUŠTVO

„Stvarno značenje čoveka prema drugom [...] određeno je i sličnostima i razlikama koje postoje među njima. Sličnosti nisu ništa manje značajne od razlika. U najrazličiti-tijim formama, obe se pojavljuju kao veliki principi unutrašnjeg i spoljašnjeg razvitka. Činjenica je da se kulturna istorija čovečanstva može shvatiti kao istorija borbe i pokušaja pomirenja između njih“ (Simmel 1950, 30; prema: Jenkins 2003, 5).

Očuvanje ličnog identiteta, koji je najteže sačuvati u masi, i očuvanje svesti o sebi ostaje večno stremljenje čovečanstva. Homogenizacija društva i ukidanje razlika, a ne podsticanje i očuvanje razlika, dovode do opšte pometnje i nasilja. Još je za arhajska društva i primitivnu religiju važno pravilo da dobrobit društva počiva na kulturnim razlikama, koje se u trenucima krize sve više izjednačavaju brišući, pre svega, razliku između čistog (obredna žrtva) i nečistog nasilja, a samim tim i razliku između dobra i zla. Gubljenje „identiteta“ je karakteristično za ljude koji se sukobljavaju u periodu podivljalog nasilja, a glavni cilj zajednice je usmeravanje nasilja ka jednom objektu koji će spasiti porodicu ili celo društvo zahvaćeno zlom (Жиряп 1991, 59).

Moderna društva su različitim intenzitetom napuštala stare plemenske i familijarne veze čuvajući u različitom stepenu osećanja pripadnosti zajedničkoj istoriji, naciji i kulturi. Transformaciju društva koja se kretala ka stvaranju globalne društvene međuzavisnosti uočili su klasični sociolozi početkom dvadesetog veka. Oni su priznali realnost intenziviranja svetske razmene, kako u ekonomskoj, tako i u socio-kulturnoj sferi društvenog života. Svetski finansijski i kulturni tokovi podsticani su od strane privilegovanih i vodećih društvenih aktera (preduzetnika, donosilaca javnih odluka, filozofa, naučnika, interesnih lobija). Potrebu za komparativnom analizom različitih savremenih društava, kao i društava različitih epoha u proučavanju društvenih fenomena nagovestili su osnivači francuske škole sociologije (Dirkem i njegovi naslednici), kao i nemački sociolozi na početku dvadesetog veka. Nakon otkrića društvene podele rada, organizacije i solidarnosti, važnost analize svetskog društva (*world society*) bazirala se na pretpostavci da postoji sklonost ka evolutivnoj univerzalnosti razvijenih društava. Iza naizgled beskonačne raznolikosti sva socijalna pitanja se mogu grupisati u zajedničke elemente (strukture, oblike), a zatim u kategorije kao što su porodica, hijerarhija, religija, solidarnost, vlast i sl. Oklevajući između entuzijazma i opreznosti Dirkem je naglasio važnost analize društva u svetskom kontekstu kao rezultat interakcije različitih društava sačinjenih od iste vrste u smislu apstraktnog i teorijskog značenja čovečanstva – globalizovanog sveta (Durkheim 1975, vol. 1, 111, prema: Martin et al. 2006, 501).

Marsel Mos (Marcel Mauss) je nastavio ideju proučavanja sveta baveći se temama nacije, nacionalnosti i internacionalizma. On je smatrao da društvena evolucija nosi paradoks širenja identičnog modela društva koji se razvija paralelno sa povećanjem karakterističnih identiteta. „Globalna ljudska civilizacija“ podrazumeva međuzavisnost između nacija (posebno iz ugla finansijskog tržišta) i ona se pojavljuje kao značajna i u proučavanju lokalnih društava (Mauss 1969). Do sličnih zaključaka došli su i predstavnici rane nemačke sociologije. Maks Veber (Max Weber) definiše evoluciju kao nešto što liči na svetsko društvo

zasnivajući je na racionalizaciji ekonomskih i finansijskih procesa kapitalizma. Zombart (Sombart 1932) nastavlja Veberovu ideju o značaju intervencije preduzetničke države ističući kombinaciju finansijske koncentracije i industrijskog inženjeringa kao pogona svetskih procesa. Noviji sociolozi kao što su Parsons ili Elias su pokazali da se svetsko društvo gradi kroz produžetak „civilizacijskih procesa“ koji predstavljaju borbu za prevlast na nivou dominantnih sila (Elias, 1975) ili, prema Parsonsu, ispunjenje univerzalnog istorijskog dizajna usmerenog na transformaciju nacionalnog okvira društva u deo nadnacionalnog sistema (Parsons, 1973; prema: Martin et al. 2006, 501).

Paralelno, savremeni svet narastajuće međusobne povezanosti našao se pred izazovom razumevanja i prihvatanja različitog porekla većine kultura koje ne mogu predstavljati izolovane zajednice, i u skladu sa tom činjenicom pred izazovom da pronade smisao i pravac ljudske akcije. Koncept „kulture“ koji prihvata i razume racionalnost drugih ljudi bez opasnosti od nesporazuma što ona nije identična zapadnom poimanju racionalnosti pojavio se, takođe, s početka veka kao oponentska pozicija u odnosu na univerzalni evolucionizam. Alternativa dominantnoj univerzalnoj ideji modernizacijskog progressa sastojala se u sagledavanju ljudskih raznolikosti kao nepobitne činjenice ljudskog života i razumevanju lokalnih posebnosti, ne kao deformacije ljudske suštine, već kao same suštine (Rosenblatt 2004, 470).

ANTINOMIJE LIBERALNIH VREDNOSTI

Razvojem društava njihova prvobitna kohezija se permanentno narušavala, a kriza individualnog i kolektivnog identiteta odslikava napetosti koje su nastale kao posledica prelaska iz tradicionalnog, običajnog društva u moderno društvo u kome se slobodnim izborom bira u pluralitetu identiteta.

„Globalno društvo pojačava ovaj problem jer nameće unifikaciju i dovodi u pitanje konkretne partikularne identitete, suprotstavljajući se modernom principu pluraliteta koji pretpostavlja različite izbore identiteta u okviru koncepcije samoodređenja i samoopredeljenja“ (Голубовић, 2006).

Identitetski diskurs se pokazuje kao veoma značajan – on je sastavni deo strategije moći, potčinjavanja, ali i otpora. Rasprave o globalizaciji koje su neosporno deo sociološke tradicije (pored pokušaja da se globalizacija označi i kao kraj sociologije) kao veoma značajno tretiraju pitanje identitetskog fokusa sociološke analize (da li će centralni identitet biti nacija, država, grad, individua ili nešto drugo).

Zaključak da smanjivanje identitetskih društvenih veza i individualizacija praćeni procesom usložnjavanja društva moraju nužno razarati kohezivne veze društvene solidarnosti, po mišljenju Zagorke Golubović, opovrgao je klasični liberalizam u izvornom učenju Dž. S.

Mila (J. S. Mill). Navodeći osnovne postulate njegovog učenja ona izvodi zaključak da klasični liberalizam izbegava zamke ekstremnog individualizma ograničavajući apsolutnu i egoističnu slobodu adekvatnim uticajem kolektiva, pre svega, obezbeđujući afirmaciju različitosti (Голубовић 2004, 5). Isaja Berlin (Isaiah Berlin) nastavljajući hederijanski pogled na istoriju posebno je insistirao na političkim implikacijama takvog shvatanja istakavši „raznovrsnost“, „nesamerljivost“ i „vrednost različitih kultura i društava“ koje su inkompatibilne sa klasičnim pojmovima „idealnog čoveka“ i „idealnog društva“. Univerzalna ljudska priroda i progres „racionalnog kursa“ koji karakterišu evolucionizam dovedeni su u pitanje u teorijama američke kulturne antropologije koja promovise koncept kulturnog relativizma. Zasnivajući zaključke na idejama Rut Benedikt (Benedict), Rozenblat (Rosenblatt) ukazuje na njene najznačajnije poruke, a to su, prvo, da različiti etnički identiteti postoje i da nema razloga da sumnjamo i da se plašimo granica koje ih razdvajaju, i drugo, da čovekovo delovanje ne zavisi od sposobnosti tih identiteta da prevaziđu sopstvene konstrukcije u određenom mestu i vremenu, već upravo od njihove sposobnosti da ostanu tako konstruisani (Rosenblatt 2004, 470). Ta, u odnosu na prosvetiteljstvo kontra-ideja ima nešto da ponudi postmoderno obesekorenjenosti i daje novu dimenziju „iluziji autonomije“ i često ispražnjenom „konceptu ljudske slobode“.

Razmatrajući mogućnosti ostvarenja ljudske slobode u uslovima suštinski nejednake distribucije društvenih dobara teoretičari liberalizma su u manjoj ili većoj meri prihvatili pojmove koji su dolazili iz korpusa različitih, pa čak i suprotstavljenih teorijskih koncepata. Tako se pojavljuje pojam „pozitivne slobode“¹ koja razmatra proces individualizacije kao proces suštinskog osvajanja subjektiviteta. Zatim se susrećemo sa pojmom „socijalnog dobra“ (Machperson 1973) koji prevazilazi materijalističko i ekonomsko shvatanje ljudskog potencijala, zahtevajući maksimizaciju razvoja svih ljudskih mogućnosti. Sa klasičnog liberalnog stanovišta sloboda pojedinca je zagarantovana nesmetanim funkcionisanjem regulatornih mehanizama koji su imanentni ekonomskom tržištu, dok je za zastupnike vantržišnog intervencionizma i zadržavanja određenih oblika kolektivne svojine upravo „demokratska intervencija“ način da se svakoj individui omogući određeni stepen zaštite od nepovoljnih ishoda čiste tržišne utakmice. Na taj način bi bio obezbeđen uslov za ostvarivanje individualne slobode. Za istoriju kapitalističke ekonomije karakteristična je smena liberalnih i konzervativnih perioda. Jedan drugog zamenjuju u trenucima kada se, u

¹ Problem domena slobodnog delovanja neodvojiv je od mogućnosti ovladavanja sopstvenim životnim uslovima, da se bude sopstveni gospodar u društvu. Vidi: Berlin 1970.

velikoj meri, ispolje slabosti koje u sebi nose i time izazovu ekonomsku, ali i društvenu krizu. Pristalice čistog ekonomskog liberalizma insistiraju na koruptivnom, štetničinskom i paternalističkom uticaju prosocijalnih korekcija od strane države i njenih organizacija, smatrajući da one neminovno završavaju u parazitizmu i gušenju individualnih sloboda i izbora. Mogućnost izgradnje pravednijeg kapitalističkog društva i ostvarivanje većeg stepena socijalne pravde tumači se kao paravan za proizvoljno pregrupisavanje kapitala i gušenje slobodne konkurencije.

Odnos prema globalizaciji kao veoma kompleksnom procesu razvrstava se takođe, prema ovom primarnom tumačenju liberalnog kapitalizma. Oni koji ekonomsko tržište, slobodnu trgovinu i konkurenciju sa niskim porezima vide kao najbolji model uređenja privrede i društva videće u globalizaciji liberalnog modela mogućnost ostvarivanja nesputane kooperacije individua u međunarodnim razmerama.

Na suprotnom stanovištu, koje uključuje i izuzetno žestoku kritiku modernog liberalizma koristeći pojmove kao što su neoliberalizam, turboliberalizam i realliberalizam, razvoj modernog liberalizma se sagledava kroz narušavanje neophodnog balansa između tržišnih i ekonomskih sloboda i ljudske dobrobiti. Smatra se da je liberalizam nepopravljivo razapet između slobodarskog principa i njegovih neegalitarnih posledica. Duh liberalne demokratije zasnovan na pravima individue i ljudskim slobodama potisnut je svetskom vladavinom neoliberalne ekonomije koja je zasnovana na dominaciji interesa multinacionalnih kompanija čija se moć i uticaj ne mogu više kontrolisati raspoloživim demokratskim mehanizmima.

Globalizacija nameće pitanje racionalnosti aktera. Relevantni subjekti (države, međunarodne institucije, multinacionalne kompanije) donose odluke koje imaju za cilj proširenje društvenih aktivnosti u međunarodnoj razmeni. Delokalizacija i restruktuiranje su posledice sveprisutnog takmičenja i žestoke konkurencije multinacionalnih kompanija. Sociološka analiza treba da utvrdi genezu ovih konvergirajućih odluka i njihov uticaj koji nije isključivo ograničen na ekonomsko i finansijsko polje. Ona treba da pruži odgovor na pitanje o postojanju i pravcu zajedničke evolucije, identifikuje i analizira društvene fenomene koji sebe predstavljaju kao globalne, a sami su rezultat prethodnih globalizacijskih procesa (međunarodne institucije, alterglobalistički pokreti, međunarodni terorizam, klimatske promene i dr.). Potrebno je proceniti ko su odgovorni akteri, „udaljeni uzroci“ i efekti odluka i sa kojom namerom su one donešene. Identifikovanje lokalnih, nacionalnih, nadnacionalnih i globalnih posledica globalizacijskih fenomena predstavlja odgovor na rasprostranjenu zabrinutost, razdvaja mit od činjenica i sagledava u kojoj meri je globalizacija proces istovremene konvergencije i divergencije (Martin et al. 2006, 503).

POTRAGA ZA UPORIŠTEM

Blago naglašena individualna sloboda klasičnog liberalizma, umereno ograničavanje intenzivnog birokratskog mešanja u državno delovanje zamenjeno je ekstremnim isticanjem apstraktnog individualnog prava i interesa koji na kraju gube svako opipljivo značenje nestajući u totalu ukupnih individua masovnog društva. Na tom putu univerzalnom liberalizmu pretila opasnost da pređe u anarhiju (De Benoist 1994). Sopstvo se definiše kao realizacija mnoštva ličnih singularnih interesa preko institucije prava i ličnih sloboda koje bivaju ugrožene totalitetom masovnog tržišta i masovnih komunikacija. Konstantno izmeštajući individuu iz „mreža sigurnosti“ internacionalni neoliberalizam nametnuo je patern pojedinačne potrage za ostvarenjem optimalnog personalnog i ekonomskog interesa u kome se društvo pojavljuje kao agregat anonimnih pojedinaca. Oni se u globalnom smislu pretvaraju u iste, ka sebi okrenute individue. Na toj tački paradoksalnog poništavanja individualnog identiteta i slobode, baš u ime individualnog, neoliberalizam se u velikoj meri približio totalitarnim režimima.

Plašeći Evropu komunizmom, naglašavajući prednost individualnog nad kolektivnim, po nestanku komunizma, neoliberalizam je izmenio pojam individualnog osporavajući mogućnosti identifikacije koje su do tada postojale, a ne obezbeđujući nove uporišne tačke za pojedinca. Zajedničko nasleđe, tradicija, religija, ideologija, profesija, pojavljuju se kao prevaziđeni u identitetskom određenju individue, na način koji, po mišljenju nekih autora, završava u sirovom individualizmu (Bellah et al. 1985, 152–55). Postajući predmetom kritika mnogih zapadnih sociologa i ekonomista od Jozefa Stiglicia (Joseph Stiglitz) preko Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas) do Majkla Harda (Michael Hardt) Antonia Negra (Antonio Negri) koji govore o imperijalnom neoliberalizmu, on pokreće pitanje suštine procesa modernizacije, krize identiteta, izazivajući gotovo fundamentalističke reakcije u ime odbrane tradicije i nacionalnih istorijskih i kulturnih vrednosti.

Kao zanimljiva ilustracija može poslužiti jedan novinski napis u kome je reč o tome kako obrazovane, pametne, sposobne i privlačne Poljakinje sve češće od svog emancipovanog života beže u tišinu manastira i u poslednje vreme šire stroge kaluđerske ženske redove. Poljske vrhunske intelektualke koje se nalaze na vrhuncu životne i profesionalne moći opredeljuju se za potpuno napuštanje svih udobnosti koje takav život podrazumeva i zamonašuju se odlazeći u potpunu izolaciju. Pokoravaju se surovoj disciplini kamelićanskih katoličkih redova što podrazumeva izuzetno odricanje. Prepuštaju se nemim molitvama, pristaju na tišinu u kojoj je dozvoljeno progovoriti samo jednom nedeljno, prihvataju papino naređenje da ne napuštaju manastir ni u slučaju sahrane najbližih. Kako navodi novinski izveštaj, u Poljskoj su zapanjeni i bez objašnjenja, kako pripadnice tog ženskog kaluđerskog

reda, tako i sociolozi. Oni ne mogu da otkriju uzrok pokoravanja visoko obrazovanih i vrlo moćnih žena vojničkom režimu u manstirima kojim rukovode žene bez mature. U jednom pokušaju objašnjenja se navodi da su u pitanju osobe koje su na planu materijalnog uspeha postigle sve, ali ih duhovna pustoš i nedostatak ciljeva dovode do te neobične odluke.² Kao da traži objašnjenje za ovu neobičnu pojavu, Ralf Darendorf (Darendorf 2006) postavlja pitanje: da li je došao kraj sekularizma? On se pita, da li je kraj ideologije čije je prisustvo u politici bilo prokletstvo HH veka, rezultiralo osvetničkim povratkom religije u istoj ulozi. Navodi Danijela Bela (Bell) i Rejmonda Arona (Aron) koji su pisali o kraju fašističke i komunističke ideologije, i njihovoj nadi da će one biti zamenjene dobom pragmatizma u kojem će politika biti zasnovana na argumentima i debati, a ne na verovanjima i totalitarnim pogledima na svet. Kraj ideologije je, verovalo se, trebalo da donese dominaciju razuma i kritičkog dijaloga, ali se desilo nešto neočekivano. Lažne religije totalitarnih društava zamenjene su pravim religijama koje su do tada gotovo nestale. Ralf Darendorf navodi primere povlačenja i relativizacije sekularne demokratije i u razvijenim demokratskim društvima (Republikanskom partijom u SAD dominira hrišćanski fundamentalizam, daje primer Vatikana i Izraela). Islamski fundamentalizam je stupio u politički život u svom najmanje prosvetnom obliku.

Da li se iza uzleta religioznih pokreta krije otpor novom totalitarizmu? Odgovor na pitanje zašto se religija vratila u sekularnu politiku Darendorf nalazi u nesigurnosti koja je zahvatila prosvetene zemlje sveta u odnosu na svoje vrednosti, pa čak i u samu prosvetnost. Uzrok tome, po njemu, je moralni relativizam koji otvara prostor za sve, a suštinski zatvara prostor za tekovine demokratije (slobodu govora, prosveteni dijalog i sl.). Trenutak kada moderna društva gube značenje društva jeste vrhunac dekadencije neoliberalnog poretka koji podržava isključivo narastajuće proliferacije egoizma i odriče se vrednosti koje su bile svojstvene nacionalnim državama shvaćenim kao entitet veći od čisto regularnog političkog tela (De Benoist 1994).

Ako je društvo bez jakih uverenja društvo koje je spremno da umre, kako tvrdi Debray (Debray 1981 prema De Benoist and Sunic, 1994), postavlja se pitanje kakva uverenja, ciljeve i vrednosti nudi društvo neoliberalizma. Na koji način će ono uspeti da prevaziđe stanje usamljenosti i ugroženosti koje se nadvija nad individuum modernog doba. Da li je nova otuđenost zasnovana na usamljenosti individua koja vodi nihilizmu, zloupotrebi droga i kriminalu?

---

² *Danas*, 14/02/07.

GLOBALIZACIJA I MODERNOST – JOŠ NEKA RAZMATRANJA

Neki društveni teoretičari globalizaciju ne vide kao proces rasturanja kulturnog identiteta, već u njoj vide najznačajniju snagu u stvaranju i proliferaciji kulturnih identiteta. Polemišući sa Manuelom Kastelsom (Manuel Castells) koji u svom delu *Informatičko doba (The information age)* savremeni svet definiše kao konflikt globalizacijskih trendova i identiteta (Castells 1997), pri čemu se uznemirenost lokalnih kultura često ispoljava kroz dezorganizovani i politički reakcionaran otpor. Tomlinson (Tomlinson) (2003) ističe da uticaj decentralizacije koji globalizacijski procesi vrše na lokalne identitete u najvećoj meri postaje rezultat saodnošenja i borbe institucionalnih i tehnoloških uticaja globalizacije i lokalnih snaga. Gidins (Giddens) elaborira tezu da se globalizacija mora shvatiti kao dijalektički fenomen u kome događaji na jednom polu izazvani relacijama i uticajima sa distance često prouzrokuju divergentna ili, čak, suprotna zbivanja u odnosu na ona koja su ih prouzrokovala (Giddens 1991, 21–2). Na sličan način antropolog Džonatan Fridman (Friedman 1994, 210-211) dokazuje da je globalizacija produkt kulturne fragmentacije, u istoj meri, u kojoj je rezultat homogeniteta modernosti.

Proces deterritorijalizacije koji značajno karakteriše delovanje masovnih medija i komunikacijske tehnologije permanentno ima protivtežu u „banalnom nacionalizmu“ (Michael Billig 1995; prema: Tomlinson 2003, 271) svakodnevnog života lokalnih sredina, u rutinskom izražavanju nacionalnog pripadanja, raznovrsnom i spontanom ispoljavanju lokalnog svakodnevnog života, kao i u institucionalizovanim i medijskim reprezentacijama nacionalnog i lokalnog identiteta. Treba takođe, uzeti u obzir i državnu politiku očuvanja nacionalnog identiteta koja se sprovodi kroz strategiju državne kulturne politike. To ne znači da države ne treba da prave kompromis sa globalizacijskim procesima u skladu sa svojim kapacitetima da se uključe u globalno tržište, a u isto vreme očuvaju svoju identitetsku jedinstvenost. Problem disbalansa se pojavljuje u nerazvijenim ili nedovoljno razvijenim zemljama, posebno multi-etničkim strukturama koje karakteriše krvava politička nestabilnost i međuetničko nasilje (Tomlinson 2003, 271). Ali, po mišljenju ovog autora, ni jedan od ovih scenarija nije skladu sa tezom o totalnoj destrukciji identiteta izazvanih globalizacijom. Pre se može govoriti o pojačanju značaja identitetskih pozicija u globalizaciji koje se intenzivno šire pobijajući hegemonije nacionalne države i razvijajući osećanje kulturne pripadnosti. Kulturna dinamika identiteta se razvija i na institucionalnom nivou, pri čemu modernizacijska konstrukcija identiteta ne podrazumeva nužno globalni moderni Zapad. Navodeći primer Meksičke studije radničkih imigranata u SAD (Morley 2000, 43; prema: Tomlinson 2003, 271). Tomlinson ističe da su ti ljudi svedočili da dolaze iz sveta gde identitet nije centralna briga, gde je izbor individualnog

identiteta podređen pripadanju kolektivu ili zajednici, što je bilo u potpunom neskladu sa njihovim razumevanjem sopstvenih potreba i situacije. Njegov zaključak je da moderna kulturna imaginacija podstiče raznovrsnost identiteta i odlučno odbacuje tezu da je globalizacija destrukcija identiteta.

Privatnost i okupiranost personalnim zauzima posebno i važno mesto u naučnom diskursu o identitetu. Moderno shvatanje reflektivnog samoidentiteta izrazio je Antoni Giddens u svom delu *Modernost i samoidentitet* (Giddens 1991). Intimnost i sopstvo se pojavljuju kao posledica transformacije koja se dogodila krajem dvadesetog veka nestankom klasnog određenja identiteta. Politika klasnog identiteta je zamenjena „politikom života“ (*life politics*), a uzdizanje personalnog identiteta je popunilo novonostali vakuum. Identitet sopstva je, po njegovom mišljenju, izrazito moderni projekat u kome pojedinac reflektivno gradi svoj identitet kroz samorazumevanje i samostalnu kontrolu sopstvenog života i budućnosti. „Personalni narativ“ pojačava značaj intimnog, privatnog i personalnog postajući najznačajnijim diskursom moderniteta. Kolektivni identitet postaje manje značajan, a lično preispitivanje, „traženje sebe“ su reflektivni odgovori na nastalu „ontološku nesigurnost“ (Giddens 1991, 53). Na pitanje šta je zdravo i ispunjeno ljudsko biće, preterani individualizam pruža jedan odgovor – lični rast. Samoispunjenje zamenjuje etiku obaveze kapricom individualizma, a potraga za samostalnošću i nezavisnošću je postala toliko preterana da je ugrozila „minimum javne pristojnosti i uljudnosti kao preduslov za ispunjenje života“ (Bellah et al. 1985, 152–55).

Prema nekim autorima, modernost obezbeđuje institucionalizaciju i regulaciju kulturne prakse koja uključuje i pripadanje određenom mestu i zajednici. Na taj način se uspostavljaju različiti identitetski modaliteti koji su zasnovani na rodu, seksualnosti, religiji, rasi, etnicitetu, nacionalnosti. U modernom društvu mi možemo „živeti“ svoju seksualnost, polnost i nacionalnost kao javno institucionalizovana i diskurzivno organizovana pripadanja (Tomlinson 2003, 273). To je najveći kvalitet modernosti i zato ona nagoveštava identitet, suprotno neopravdanim tvrdnjama da ga uništava. Globalizacija distribuirala institucionalizovano pojavljivanje modernosti širom različitih kultura, kreirajući identitete tamo gde nisu postojali, ili možda, bolje rečeno, nisu bili osvešćeni, institucionalizovani i osigurani formalnim iskustvom.

Kao problem se pojavljuje mogućnost postizanja i potvrde jedinstvenosti na koju svaka individua ima pravo. Obezbeđivanje koegzistencije singularnosti u trenutku enormnog reaktiviranja tržišta, i to u daleko širem značenju od odnosa dobara i usluga, dovodi do stvaranja novih društvenih relacija. Sa jedne strane uzdiže se globalizacijsko širenje institucionalnih i tehnoloških mreža, a sa druge strane, stoje pojedinačni akteri sa svojim partikularnim interesima čije je optimalno ostvarivanje

interiorizovano kao osnovni egzistencijalni zadatak. Formiranje individue i njenog identiteta pod ogromnim je uticajem masovnih medija te proces simbolizacije donosi prevlast kulture nad svim ostalim prostorima ljudskog delovanja. Kulturni i simbolizacijski kodovi su zamena za sve napuštene etičke, nacionalne, ideološke i istorijske identitete. Identitet i individualizacija se definišu u prostoru kulture. Reč je o kulturi orijentisanoj na tehnologiju koja u osnovi ima razvijanje sposobnosti za brzo odbacivanje starog i još brže prihvatanje novog. Pojava i simbolička reprezentacija potiskuju stvarnost.

„U poznom modernitetu, suverenost pojave zavisi od neprestanih i upornih promena koje potkopavaju uverenje u postojanje principa stvarnosti“ (Волин 2006, 497).

Moderna, sveprisutna javnost nije suprotstavljena privatnoj sferi, već joj se u velikoj meri približava u procesu „pacifikacije“ kulture. Zato je ključna teza političke implikacije kapitalizma kao sistema moći, koji uslovljava političko, teza o proizvodnji medijske kulture koja podstiče masovne fantazije nesaglasne sa građanskom kulturom kakvu traži demokratija (Волин 2006, 665).

Demokratija ljudskih prava, kako Goše (2004, 10) naziva demokratiju modernih društava, smeštajući je u period od 1990. godine, odlikuje se talasom individualizacije i ima osnovnu karakteristiku u sve većoj apolitičnosti i decentralizaciji. Građanska apatija i odbijanje da se učestvuje u stvarnim političkim procesima je odraz realne nemoći, koju branioci neoliberalnog kapitalizma opravdavaju svođenjem političke odgovornosti na participaciju u tzv. „članskim aktivnostima“.

Kategorija prava i pravde pretrpela je suštinske promene i transformisala se pod uticajem internacionalnog prava koje je konstituisalo nove univerzalne etičke principe. Transformacija u supernacionalno pravo konstituiše se kroz težnju da indirektno ili direktno prodre u domaće pravo nacionalnih država i reorganizuje ga, sve dok se ne utopi u supernacionalno pravo. Najznačajniji simptom te transformacije je razvoj takozvanog prava na intervenciju. Ono je opšte zamišljeno kao pravo ili obaveza dominantnih subjekata svetskog poretka da interveniše na teritorijama drugih subjekata u interesu preveniranja ili rešavanja humanitarnih problema, garantovanja saglasnosti, uspostavljanja mira (Hardt i Negri 2001). Ispod starog internacionalnog poretka individualne suverene države ili supernacionalna tela snažno voluntaristički interveniše na osnovu novostečenog legitimiteta čija osnova i poreklo ostaju pod znakom pitanja. U tom smislu se ponovo suočavamo sa neuhvatljivim, superordiniranim entitetima pred kojim individua postaje nemoćna.

Individua mora da izbegne pretnju rastvaranja sopstvenog identiteta. To čini tako što se izražava i opšti preko javnog mnjenja, koje se, u ovom saodnošenju uzdiže kao anonimna moć. Još je Tokvil (Tocqueville) video da se u tom procesu otkačinjavanja mnjenja od

subjekata koji misle i govore najavljuje proces poništavanja svih posebnih „ognjišta autoriteta“. Moć koja se uzdiže na ovom procesu postaje moć bez granica. Nesputano i otrgnuto od uticaja i kontrole nezavisne individue, koja je deklarativno i dalje u fokusu liberalne doktrine, masovno javno mnjenje, kao i masovno tržište, čini je esencijalno nemoćnom.

Ishodište samoproklamovanih univerzalnih etičkih vrednosti pravde i mira predstavljaju osnovu prava na intervenisanje, čime se pak, proizvodi stanje neprekidnog smenjivanja kriza. Nameće se pitanje, ko je sposoban da definiše koncept mira, pravde i prava kroz unifikujući proces suspendovanja istorije. Građanska svest i etička odgovornost postaju suprotstavljene nejasnim konceptima opšte pravde koji teže da ih determinišu sopstvenim etičkim, političkim i pravnim kategorijama. Značenje i značaj privatnih i individualnih težnji i vrednosti ugroženi su, nema više lokalnih medijatora univerzalnog, već se sučeljavamo sa univerzalnim samim (Hardt i Negri 2001).

Vladimir Cvetković zaključuje da je transnacionalna ideologija modernih liberalnih društava iz svog političkog bića potisnula ideju suverenosti, ostavljajući je na „smetlištu istorije“, postavivši ideju o „ljudskim pravima“ u fokus samoidentifikacije. On piše:

„Generalno potiskivanje i odbacivanje *nacionalnog*, koje se tako lako i neutemeljeno, gotovo automatski izjednačava sa šovinizmom, za posledicu ima obrazovanje nove vrste liberalističke misli u kojoj sama čarobna reč *demokratija* postaje sve više nekakva „vrednost po sebi“ (sve češće sa krajnje maglovitim sadržajima: što su visokoparniji, to su manje upotrebljivi, samim tim otvoreniji za manipulaciju), a sve manje ili nikako ono što bi po pravilu trebalo da bude: skup transparentnih procedura preko kojih se artikulišu različiti interesi i slobode“ (Цветковић 2000, 147–58).

Došlo je do zamene prioriteta. Nema više vere u naciju, državu, suverenitet (koji će okupiti građane), već samo u lično ja i njegov interes, koji se prevashodno štiti, ali i poništava institucijom prava. Institucija prava je sazdana od kombinacije činjenica i doktrina koje su povezane u dinamici individualizacije i ponovno definisane politike u funkciji prava jedinke (Гоше 2004, 20). Talasu individualizacije preti opasnost da se završi u kultu ličnog uspeha i uživanja.

Univerzalistička demokratska ideja neoliberalnih društava u sebi nosi radikalizam koji preti da unišiti osnovne ideje iz kojih je ona potekla i koje treba da prezentuje. Moderni kapital uključujući „suverenog potrošača“ i „investitorsku demokratiju“ paradoksalno zahteva slabu demokratiju, koja može da koegzistira sa njegovom totalizujućom praksom. Smisao demokratskog osvajanja slobode zamenjen je novim oblicima tiranije i totalitarnosti zasnovanih na tržišnim i informativno tehničkim oligarhijama i monopolima. Preterana sigurnost u sopstvenu ispravnost i u svoj svetski misionarski zadatak, čini je nesvesnom svoje bazične slabosti. Ta slabost se, između ostalog, odnosi na pitanje realne

mogućnosti samorazvoja individue, njene idealne demokratske orijentacije i participiranja u socijalnom životu prema istinskim demokratskim i modernizacijskim principima. Individua koja je postala stub društva mora postići izuzetno visok stepen lične i društvene zrelosti, što ostavlja vrlo aktuelnom konstataciju da:

„Širenje prosvetnosti za koje smo prostodušno verovali da je automatski povezano sa napretkom demokratije, za koju smo raspolagali nedostižnim sredstvima, moglo bi se brzo pokazati kao ideal prošlog vremena. Ništa ne jamči, tu takođe, da će društvo koje se s mukom emancipovalo, trajno znati da se reprodukuje kao društvo autonomnih individua“ (Вучинић 2007, 418).

Ako tradicija zahteva svet „večitog juče“, modernost neoliberalnog koncepta trži „večito sada“. Narastajući individualizam iz različitih razloga, počevši od propusta u obrazovnom sistemu,³ završava u narcizmu. Odbacivši istorijsku dimenziju individua ostaje uskraćena i za sopstvenu projekciju u budućnost. Pretvarajući institucije društva u menadžment ostvarivanja pojedinačnog dobra, neoliberalizam ugrožava značenje sopstvenog fundamentalnog postulata, a to je nezavisnost individue.

SLUČAJ SRBIJE

„Posle propasti Sovjetskog Saveza i istočnog bloka, politika je bila usmerena na uspostavljanje reda, stvaranje slobodnog tržišta i, istovremeno, preobražaj neslobodnih podanika u potrošače, ali ne i građane – stvaran je brehtovski svet u kome su široko rasprostranjena korupcija i gangstersko nasilje ispunili vakuum nestankom i dezintegracijom birokratske vladavine“ (Волин 2006, 714).

Autoritarni režimi koji su smenjeni demokratskim promenama u tranzicionim postkomunističkim zemljama ostavili su dramatične posledice na planu potiskivanja slobodne volje građana. Vlade razvijenih zemalja često nisu imale sluha za identitetske promene koje nisu mogle da prate brzinu političkih ili ekonomskih promena. Pokazalo se da će ih one u nekim tranzicionim državama (Srbiji, svakako) značajno

---

³ Izuzetan značaj vaspitanja isticao je Džon Džui (Dewey). On piše: „[...] Test za institucije zrelog života jeste njihov efekat na nastavljanje vaspitanja. Vlada biznis, umetnost, religija i sve društvene institucije imaju značenje, cilj [...] da oslobode i razviju sposobnosti pojedinca bez obzira na njihovu rasu, pol, klasu ili ekonomski status [...]. Demokratija ima mnogo značenja, ali ako ima moralno značenje, ono se nalazi u tezi da najvažniji test, za svaku političku instituciju i industrijsko uređenje treba da bude njihov doprinos svestranom razvoju svakog člana društva“ (John Dewey, *Rekonstruktion in philosophy*, navedeno prema: Volin 2006, 639).

usporavati. Treba imati u vidu i činjenicu da i u razvijenim zemljama „civilno društvo“ široko odražava društvene hijerarhije. Političko-aktivistički džet-set koji deluje u skladu sa dominantnom kulturom ima pristup pozicijama na vlasti čineći mali krug globalne elite. „Krugovi moći“ sačinjeni od nacionalnih i međunarodnih elita odgovorni su za strateško donošenje odluka. U unutrašnjem prstenu ovog kruga elita nalaze se vlade najrazvijenijih zemalja, međunarodne institucije (MMF, Svetska banka), transnacionalne kompanije. One promovišu „kosmopolitski način zajedničkog života“, donose istorijske odluke koje imaju dugoročne društvene posledice (Martin et al. 2006, 511). Alterglobalističko razmišljanje i delovanje, pre svega, treba da bude usmereno na preoblikovanje interakcije nacionalnih elita i međunarodnih institucija (posebno kroz konsultacije sa predstavnicima nevladinih organizacija) i uključivanje u raspravu pitanja koja su prethodno ignorisana. Odustajanje od uključivanja u međunarodne odnose i institucije pogeršno je, koliko, i svodenje pregovora na formalno pribavljanje legitimiteta za njihovo neometano delovanje i nametanje rešenja lokalnoj sredini. Mogućnosti za suzbijanje kapaciteta odlučivanja ovih uskih krugova vlasti leži u rukama sve manje demokratske kolektivne akcije, jer su lokalna i međunarodna interakcija, u sve većoj meri, bazirane na ispoljavanju nasilja koje čine pozivi na mržnju, masovna ubistva, terorizam, rat protiv terorizma, građanski ratovi. Liberalizacija ekonomije, poboljšanja u oblasti informisanja i komunikacionih tehnologija, povlastice u saobraćaju otvorili su mogućnosti za elite nerazvijenih država da učestvuju u svetskom tržištu, ali je neophodno njihovo razumevanje preobražaja društva u kontekstu globalizacije i tranzicije koje podjednako učestvuju u kreiranju novog identiteta.

Novi identitet se gradi prevazilaženjem postojećih shvatanja bilo da se oni prevazilaze, potiskuju ili redefinišu (Волин 2006). Transformacija društvenog i ekonomskog sistema koja se odvijala tokom devedesetih godina u Srbiji u znaku ratova, međunarodnog pritiska i snažne ideologizacije, bila je zasnovana na razgradnji postojećih institucija, morala i ekonomskog poretka prema interesima uskih grupa. Tranzicija u Srbiji bila je lišena jasnog koncepta, kao i svesti o realnostima međunarodnog prestrajavanja izazvanog nestankom komunizma. Oportunizam i ekonomski, tačnije kriminalni interesi političke „elite“ i grupa koje su je podržavale, legitimisali su se jačanjem nacionalističke ideologije podređene autoritarnoj vlasti. Izbor novog identiteta odvijao se u bez jasnih smernica u haotičnom mešanju socijalizma i kapitalizma, jednog i višepartijskog sistema, populizma i novog građanskog „etosa“ Takvo stanje je pogodovalo jačanju imaginarnog koje u različitim derivatima mitsko-ritualne svesti nudio „oslonac“ i „tumačenje“ rasturenog sveta u kome se našlo srpsko društvo

(Lazić i sar. 1994). Neharmonizovana, nekoherentna i neefektivna država kao što je Srbija, usled malih političkih, civilizacijskih, privrednih i ekonomskih potencijala i velikih socijalnih i političkih teškoća tranziciju je protegla na dug vremenski period uz ogromne zastoje i probleme. Razoreni su biloški, finansijski, infrastrukturni i moralni resursi, a uzdigle su se negativne vrednosti kao što su šovinizam, autoritarnost i zatvorenost prema svetu. Samo je manjina bila otvorena za (nove) demokratske i liberalne vrednosti (Lazić 2000).⁴ Ishod „razaranja društva“ u Srbiji tokom devedesetih bio je relativno trajna smetnja da se u zemlji formira snažan i stabilan transformacijski blok, kadar da osigura čvrste temelje za demokratsko društvo tržišnog tipa. Tradicija nedovoljnog razumevanja i uvažavanja globalnih društvenih trendova ostaje odlika ponašanja dominantnih društvenih aktera u Srbiji i danas. Modernizacijski i demokratski kapaciteti suženi su konstantnom nemogućnošću izgradnje otvorenog društva i demokratskog dijaloga. Individualno samodređivanje i samopredeljenje ostalo je podređeno autoritarnim i birokratskim hijerarhijama i teško se udaljava od strahova i mitova koji završavaju u samoizolaciji. Izgradnja i funkcionisanje modernih institucija društva predstavlja radikalno napuštanje totalitarnog načina razmišljanja i autoritarnog političkog ponašanja. Moderni identitet je dinamička kategorija koja se kroz kontinuitet sa prošlošću prilagođava zahtevima novog doba. Prelazak iz jednog društvenog sistema u drugi, što je slučaj tranzicionih društava, neminovno podrazumeva krizu identiteta, ali u isto vreme i priliku formiranja slobodne i odgovorne individue. U meri u kojoj se društvena elita orijentiše ka tom cilju kao dominantnom, stvaraće društvo sposobno da se suoči sa globalizacijom i izbegne opasnost da pasivna, apatična prijemčivost totalitarnim obrascima ponašanja, koja opstaje kao nasleđe prošlih vremena, lako uspostavi spontani kontinuitet sa totalizacijskim tendencijama koje nosi globalizacija.

LITERATURA

- Bellah, Robert, Richard Madsen, William Sullivan, Ann Swidler, and Steven Tipton. 1985. *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. New York: Harper and Row pub.
- Berlin, Isaiah. 1970. *Four essays on liberty*. New York: Oxford University.
- Волин, Шелдон С. 2006. *Политика и визија*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Вучинић, Маринко М. 2007. Без илузије. *Нова српска политичка мисао* XIV(1-2):418–25.
- Giddens, Anthony. 1990. *The consequences of modernity*. Stanford, CA: Stanford University press.
- . 1991. *Modernity and self-identity*. Cambridge, MA: Polity.
- Gullien., F. Mauro 2001. Is globalization civilizing, destructive, or feeble? A critique of

⁴ Videti i: Mladen Lazić, Saopštenje sa konferencije, Madrid, septembar, 2004. [www.dokumentna: <http://www.asp-research.com/seminarsconferences.asp>].

- five key debates in the social science literature. *Annu. Rev. Sociol.* 27:235–602.
- Голубовић, Загорка. 2001. Нова левица социјализам и персонализам. *Република* 272: 1–15.
- . 2004. Елементи критике неолибералног модела транзиције. *Социолошки преглед XXXVIII(1–2)*. 5-23
- . 2006. *Питања и дилеме минулог века*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Гоше, Марсел. 2004. *Демократија против саме себе*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Darendhdorf, Ralf. 2006. A return of religion in Europe. *Les Echos* 11/12/2006. p.17
- De Benoist, Alain. and Sunic Tomislav, 1994. Gemeinschaft and Gesellschaft: A sociological view of the decay of modern society. *Mankind quarterly* 34, pp.263
- Жирап, Рене. 1990. *Насиље и свето*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Jenkins, Richard. 2004. *Social identity*. London: Routledge.
- Kobrin J. Steve, 1997. The architecture of globalization: State sovereignty in a networked global economy. In *Governments, globalization, and international business*, edited by Dunning H. John, 146–71. New York: Oxford University Press.
- Lazić, Mladen. (ed.) 1994. *Razaranje društva (Jugoslovensko društvo u krizi 90-ih)*. Beograd: Filip Višnjić.
- . (ed.) 2000. *Račji hod (Srbija u transformacijskim procesima)*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Martin, Dominique, Jean-Luc Metzger, and Philippe Pierre. 2006. The sociology of globalization: Theoretical and methodological reflections. *International sociology association* 21(4):499–521.
- Rosenblatt, Daniel. 2004. An anthropology made safe for culture: Patterns of practice and the politics of difference in Ruth Benedict. *American Anthropologist* 106(3): p.p.499-521
- Tomlinson, John. 2003. *Globalisation and cultural identity*. Nottingham: Trent University.
- Friedman, Jonathan. 1994. *Cultural identity and global process*. London: Sage.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. 2001. *Empire*. Cambridge: Harvard University press.
- Цветковић Владимир Н. 2000. Модернизам и српски „традиционализам“. *Социолошки преглед XXXIV(3-4)*:147–58.
- Olivera Pavićević, Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade

Olivera Pavićević, Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade

THE INDIVIDUAL IN THE PERSPECTIVE OF GLOBAL MODERNIZATION

Abstract

The article deals with the possibilities of realizing and sustaining an independent and free individual, which, above all, rests upon the institutions of the law, as evident in the classical liberalism of the western capitalist societies. The main thesis of the article is that, from the period of classical liberalism up to the modern supranational neoliberal societies, the categories of individual freedom and democracy have undergone significant changes, especially in the field of individual liberties, interests, and potentials. These changes are moving towards the endangerment and disintegration of the individual identity, which, detached from its

26

previous foothold, becomes confronted with the hypertrophied world market and estranged public opinion.

Key Words: identity, liberalism, individualism, sovereignty, democracy.